

НЕБАНАЛЬНЕ ПОВСЯКДЕННЯ: ПІДГОТОВКА ДО ТУРПОЇЗДКИ ЗА КОРДОН У РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ 1950–1980-Х РР.¹

У статті розглянуто процес підготовки до туристської поїздки за кордон у СРСР 1950–1980-х рр. на формальному й неформальному рівнях, його інституційні засади, а також пов'язані з ним “тіньові” практики. Показано вплив ідеологічної парадигми радянського виїзного туризму на відбір кандидатів для здійснення зарубіжних подорожей.

Ключові слова: виїзний туризм, СРСР, зарубіжна подорож, туристська путівка, ідеологія, “тіньова” економіка, корупція.

За сталінських часів пересічні громадяни СРСР практично були позбавлені можливості виїхати за кордон з туристською метою. Радянські дослідники пояснювали відсутність виїзного туризму у той період ворожою політикою імперіалістичних держав, а також необхідністю економії іноземної валюти для потреб соціалістичної індустрії². Але у сучасного історика не викликає сумнівів, що фактична заборона на поїздки за кордон для переважної більшості радянських громадян була одним з проявів панування тоталітарного режиму. До 1948 р. статут Всесоюзного акціонерного товариства (ВАТ) “Інтурист” навіть не декларував серед його завдань організацію поїздок громадян СРСР за кордон³.

Проте з другої половини 1950-х рр. в умовах лібералізації суспільно-політичного життя й активізації контактів із зовнішнім світом зарубіжний (виїзний) туризм у СРСР поступово перетворюється на специфічний соціальний феномен. Він дістав інституційне оформлення й розвивався за логікою радянської бюрократичної системи у межах офіційно визначеної ідеологічної парадигми. Однак закордонні туристські подорожі громадян СРСР з часу своєї появи були пов'язані з деякими неформальними (“тіньовими”) практиками. Але ані у вітчизняній, ані в закордонній історичній науці ця тематика не знайшла ґрунтовного відображення. Дослідження О. Архипової⁴, Г. Гарбар⁵, А. Горсач (Gorsuch)⁶, Н. Четиріної⁷ та С. Шевіріна⁸ не висвітлюють підготовку до турпоїздки за кордон як початковий етап специфічного соціального дійства, як небанальну подію радянського повсякдення.

Мета дослідження — розглянути процес підготовки до туристської поїздки за кордон у

СРСР 1950–1980-х рр. на формальному й неформальному рівнях, показати очевидну невідповідність офіційної ідеологічної парадигми та реалій радянського повсякдення. Основне завдання дослідження — проаналізувати інституційний, ідеологічний та практичний (споживацький) аспекти даного феномену.

Починаючи з другої половини 1950-х рр., при республіканських, крайових і обласних радах професійних спілок почали діяти на постійній основі Відділи іноземного туризму (пізніше вони були реорганізовані у Відділи радянського туризму за кордон). Саме ці інституції на підставі отриманих від ВАТ “Інтурист” контрольних цифр на початку кожного року проводили розподіл наявних путівок по галузевих радах професійних спілок. Після цього інформація про наявність путівок передавалася безпосередньо до підприємств і установ, де здійснювався процес попереднього відбору претендентів. Пріоритет мали ударники соціалістичної праці, переможці соціалістичних змагань. Певне значення мало членство майбутніх мандрівників у лавах КПСР (КПУ) або ВЛКСМ. Наприклад, навесні 1985 р. Відділом міжнародних зв'язків Кримського обкому КПУ було поставлено завдання довести кількість комуністів серед учасників турпоїздок за кордон мінімум до 50 %⁹, тоді як реальний показник “партійності” за попередні роки становив 28 %¹⁰.

Передбачалося також, що претендент повинен був мати високі моральні якості, які дали б йому змогу гідно репрезентувати Радянський Союз та протистояти “руйнівному” впливу західної культури. Тому від кандидата на участь у туристській подорожі за кордон обов'язково вимагалася характеристика-рекомендація з місця роботи, яка підписувалася

особисто керівником установи або підприємства. Відповідно до “Інструкції про порядок оформлення документів, зв'язаних з в'їздом советських туристів” (1967) характеристика мала відображати політичний та моральний стан людини, її ставлення до праці, участь у громадській роботі, а також стосунки з колективом¹¹. Для об'єктивності складання характеристики рекомендувалося обговорювати кандидатури потенційних вояжерів на загальних зборах трудового колективу, парткому або профкому, проте на практиці це відбувалося далеко не завжди.

Окрім характеристики-рекомендації, на кожного претендента подавалися анкета встановленого зразка, медична довідка, фотокартки. Форма анкети трохи відрізнялася для осіб, що виїжджали у капіталістичні та соціалістичні країни, проте обов'язково містила питання про партійність, факти засудження, знання іноземних мов, попередні поїздки за кордон, про закордонних родичів і перебування на окупованих територіях під час Великої Вітчизняної війни¹².

Підготовлені пакети документів від претендентів потрапляли до обласної ради профспілок, де відбувався їх аналіз на відповідність правилам оформлення, а також персонально розглядалася кожна кандидатура. Оскільки було можливе “відсіювання” когось із потенційних вояжерів, зазвичай на розгляд приймалися пакети документів і від декількох “резервних” кандидатур, що також мали бажання вирушити у подорож за вказаним маршрутом.

Обов'язковою процедурою було узгодження кандидатур потенційних туристів з партійними функціонерами. Для цього в усіх областях країни діяли Комісії з питань в'їзду за кордон при обласних партійних комітетах. Наприклад, 1972 року такою Комісією Кримського обкому КПУ було розглянуто документи 2609 потенційних учасників туристських подорожей за кордон, з яких для 26 осіб в'їзд не було дозволено¹³. Причиною для відмови могла стати компрометуюча претендента інформація, отримана від КДБ, правоохоронних органів або з інших джерел. Звичайно не дозволялися повторні зарубіжні поїздки за короткий проміжок часу.

Кандидатура керівника туристської групи, що призначалася наказом обласної ради профспілок, також підлягала обов'язковому узгодженню з обкомом КПРС (КПУ). Керівник гру-

пи мав право безкоштовно одержати путівку, але тільки у разі офіційного оформлення відпустки за основним місцем роботи на час подорожі. Зазвичай керівниками туристських груп призначалися партійні, профспілкові або комсомольські функціонери, а також працівники системи ВАТ “Інтурист”¹⁴.

Можна зазначити, що кількість мандрівників за кордон, а також географія подорожей переважно залежали не від інтересів або платоспроможності трудящих Криму, а від того, які путівки і в якій кількості надавав центральний апарат ВАТ “Інтурист”. Приклад Кримської області, яка мала середні показники за кількістю відправлених за кордон туристів серед інших регіонів Української РСР, дає уявлення про масштаби виїзного туризму в даний період. Так, 1959 року за туристськими путівкам за кордон було відправлено 155 мешканців Кримської області¹⁵, населення якої становило на той час близько 1,2 млн. осіб (тобто 1 путівка у розрахунок на 7551 кримчанина). У 1979 р. за кордон виїхав вже 4 371 турист з Криму¹⁶, тоді як населення області становило близько 2,1 млн. осіб (тобто 1 путівка у розрахунок на 488 кримчан). В цих умовах випадки неповного комплектування туристських груп траплялися досить рідко, переважно у разі запізнення інформації з боку ВАТ “Інтурист”, коли до початку туру вже не можна було встигнути оформити необхідні документи за існуючою процедурою.

Тільки після узгодження списку туристської групи (зазвичай 20–30 осіб), а також затвердження керівника пов'язані з поїздкою документи надходили до ВАТ “Інтурист”, відбувалася сплата вартості путівок, починалося оформлення колективних документів на виїзд (залежно від законодавства тих країн, куди подорожували туристи).

На цьому ж етапі відбувався процес структуризації туристської групи. Зазвичай для надання допомоги керівникові групи обирався староста, помічник старости, а також “скарбничий”. З числа майбутніх туристів, що були членами компартії та мали досвід пропагандистської роботи, формувалася т. зв. ідеологічний актив (4–6 осіб). Саме ці “активісти” мали виступати з промовами на “вечорах дружби” або інших зустрічах з іноземними громадянами, відповідати на “найгостріші” їхні запитання, робити записи у книгах відгуків тощо.

Специфічні обов'язки покладалися на членів т. зв. сувенірної групи (3–4 особи), які

відповідали за придбання радянських сувенірів, що вручалися іноземцям під час перебування за кордоном. Цьому питанню приділялася велика увага. Так, в інформаційному листі “Относительно организации советского туризма в Болгарию” (1970) міститься пряма рекомендація обласним радам профспілок стежити за тим, щоб туристи брали з собою у подорож альбоми та книги про життя В. І. Леніна, а також сувеніри, пов’язані з 25-ю річницею перемоги над фашизмом¹⁷. Для покупки сувенірів ще до початку подорожі кожний з майбутніх вояжерів наперед здавав певну суму грошей (3–5 руб.).

Кульмінацією підготовки до подорожі ставала інструктивна бесіда, яка зазвичай проводилася з майбутніми вояжерами в обласному комітеті профспілок. Тут до їхнього відома доводилися положення “Основных правил поведения советских граждан, выезжающих за рубеж”, затверджених спеціальною постановою Секретаріату ЦК КПРС. Існувало два варіанти цього документа: більш “м’який” — для туристів, які прямували до країн “соціалістичного табору”, та більш “жорсткий” — для осіб, яким судилося вирушити до капіталістичних країн. Зокрема, даний документ закликав радянських громадян під час перебування за кордоном максимально мобілізувати свою політичну пильність, оскільки “...розвідувальні органи капіталістичних країн прагнуть використовувати у своїх інтересах такі слабкості окремих осіб, як схильність до спиртних напоїв, до легких зв’язків з жінками”¹⁸. Цікаво, що пісня Володимира Висоцького “Инструкция перед поездкой за рубеж, или Полчаса в местное” (1974) є не чим іншим, як сатиричним переказом тексту “Основных правил поведения”. Наприклад, рекомендація про стриманість від зловживання спиртними напоями в прочитанні знаменитого радянського барда звучить так: “Будут с водкою дебаты — отвечай / “Нет, ребята-демократы, — только чай!”¹⁹

Окрім моральних настанов, відповідальні особи, які проводили інструктаж, надавали майбутнім вояжерам інформацію про суспільно-політичне та соціально-економічне становище країн, що входили до туристського маршруту, про встановлений порядок перетину кордону тощо. Після цього кожна особа, що мала вирушити за кордон, підписувала документ, де брала на себе зобов’язання “неухильно дотримуватися інтересів Радянської дер-

жави, суворо берегти державну таємницю, бути бездоганним у своїй особистій поведінці, високо нести честь і гідність громадянина СРСР”²⁰. Потенційні туристи, що з будь-яких причин не були присутніми на загальному інструктажі, автоматично виключалися зі списків групи²¹.

Існування складної бюрократичної процедури перевірки й узгодження документів претендентів помітно збільшувало час підготовки до подорожі. Тому обласні ради профспілок вимагали від установ та підприємств надання повного пакету документів кандидатів на виїзд не пізніше, ніж за 3 місяці до початку поїздки у соціалістичні країни і за 6 місяців — до початку поїздки у капіталістичні країни²².

У колективній монографії російських авторів “Советское зазеркалье. Иностранный туризм в СССР в 1930–1980-е гг.” сфера міжнародного туризму справедливо називається “передовою позицією” “холодної війни”. На її сторінках переконливо доведено, що в Радянському Союзі “під час роботи з іноземними туристами глобальна ідеологічна боротьба фокусувалася на суперництві систем за кожну окремо взятую людину”²³. Ця ідеологічна парадигма знайшла своє віддзеркалення також у зарубіжному (виїзному) туризмі. По-перше, кожен радянський турист, що вирушав за кордон, розглядався як “промоутер” (від англ. promotion — просування, сприяння) “Країни Рад”, тобто своїм зовнішнім виглядом, поведінкою, вчинками мав формувати позитивний імідж СРСР, сприяти поширенню соціалістичних ідей в усьому світі. По-друге, право здійснити вояж за кордон сприймалося як свідчення високої довіри до певного громадянина з боку влади, як своєрідне випробування на ідеологічну зрілість.

Прагнення радянських чиновників відправляти за кордон лише найкращих представників СРСР іноді набувало дуже цинічних проявів. У інструктивному листі з грифом “Таємно” щодо організації зарубіжного туризму зразка 1958 р. рекомендувалося “не допускати до поїздки за кордон осіб з наявністю виражених зовнішніх фізичних вад”²⁴. Про те, що такий підхід зберігся аж до 1980-х рр., свідчить інтерв’ю Андрія Калініна, колишнього голови Бюро міжнародного молодіжного туризму “Супутник” ЦК ЛКСМУ. Він, зокрема, згадує гвалт, викликаний включенням до складу однієї з туристських груп кульгавого юнака. Під час бесіди з А. Калініним пар-

тійний функціонер, що займався питаннями виїзду туристів за кордон, категорично заявив йому: *“у Країні Рад немає косооких хлопців та кульгавих дівчат! І бути не може!”*²⁵

Окрім того, радянський турист, перебуваючи за кордоном, мав не тільки виглядати здоровим і щасливим, але й вміти аргументовано довести будь-якому іноземцю переваги соціалістичного ладу, відповісти на його запитання, пов'язані з радянською дійсністю. Саме тому на етапі підготовки до подорожі для майбутніх вояжерів організовували навчальні заняття за участі працівників обласної ради профспілок, працівників “Інтуриста”, лекторів товариства “Знання”. Необхідний мінімум інформації такого роду містився також у книзі “СССР: 100 вопросов и ответов” (вперше надрукована у 1977 році, згодом неодноразово перевидавалася). На її сторінках можна було знайти ідеологічно правильну відповідь на типові запитання іноземців, наприклад, чому в СРСР існує тільки одна політична партія²⁶. В деяких областях Української РСР (Ворошиловградська, Полтавська) безпосередньо перед від'їздом за кордон учасники подорожі брали участь в екскурсії по обласному центру²⁷. Найкращі екскурсоводи надавали “найсвіжіші” факти та цифри щодо досягнень області у соціалістичному будівництві.

Радянські юнаки і дівчата, що виїжджали за кордон по лінії міжнародного молодіжного туристського обміну, додатково мали підготувати і захистити у присутності спеціальної комісії реферат на одну з тем, затверджених наказом БММТ “Супутник” ЦК ЛКСМУ²⁸. Для молодих людей, що вирушали до капіталістичних країн, а також країн, що розвиваються, рекомендувалося також проведення “імітацій політичних дискусій” задля того, щоб реально оцінити пропагандистські здібності кандидатів на виїзд²⁹.

Проте у реальному житті практичні, пов'язані з повсякденним побутом радянської людини міркування, зазвичай виявлялися сильнішими за “високу” ідеологію. Дуже часто покупка дефіцитних товарів іноземного виробництва розглядалася громадянами СРСР як основна місія подорожі за кордон. Однак кожен турист після перетину кордону одержував дуже обмежену кількість валюти т. зв. обмінного фонду, яка призначалася для “кишенькових витрат” у дорозі.

Прагнення привезти з-за кордону більше зарубіжних товарів змушувало радянських

людей вдаватися до деяких практик, що вочевидь суперечили чинному законодавству. Стабільний попит за кордоном мали певні товари “made in USSR” — горілка, цигарки, чорна ікра, фотоапарати, електробритви, наручні годинники, ювелірні вироби. Проте чинні в СРСР митні правила обмежували вивезення цих товарів. Зокрема, дозволялося брати з собою не більше 1 літра лікєро-горілкової продукції, 2 літрів вина, 250 цигарок тощо. Для особистого користування під час подорожі дозволялося брати з собою: фотоапарати — 2 шт. на особу, годинників з простого металу — 2 шт. на особу. Проте, як і у випадку з ювелірними прикрасами, усі ці речі необхідно було записувати у митну декларацію³⁰. Тому багато радянських туристів брали з собою горілку і цигарки спеціально для продажу на “чорному ринку”, а також прагнули уникнути декларування фотоапаратів та ювелірних прикрас. Але такі “хитрощі” іноді ставили під загрозу саму можливість перетину кордону. Наприклад, влітку 1982 року під час огляду на митному пункті Чоп в особистому багажі керівника транспортного підприємства одного з кримських міст було знайдено 9 пляшок горілки, які він категорично відмовився віддати (!), після чого його було знято з маршруту³¹.

Крім того, на “чорному ринку” соціалістичних країн, що мали найтісніші економічні зв'язки з СРСР (Болгарія, Румунія, Польща), існував стабільний попит на радянські рублі, які обмінювалися на місцеву валюту за більш вигідним курсом, аніж офіційний. Тому досить поширеною стала практика, коли під час перетину кордону цих країн громадяни СРСР намагалися нелегально провезти певні суми радянських грошей. Так, навесні 1979 року на засіданні Президії Кримської обласної ради профспілок розглядалося питання “Про факт групової попитки вивоза туристами советских денег за рубеж”. Приводом для цього став інцидент, коли під час митної перевірки кримської туристської групи, яка прямувала до Болгарії, у 7 туристів було вилучено не внесені до митної декларації кошти на суму від 60 до 300 рублів³².

Звістка про те, що родич, сусід або добрий знайомий незабаром може вирушити за кордон, збуджувала “меркантильні” думки у головах окремих радянських громадян. Найбільш заповзятливі з них намагалися навіть використати чужу поїздку для отримання дефіцитних речей іноземного виробництва. Ха-

рактерний інцидент відбувся у 1962 р., коли турист з Ленінграда намагався розплатитися за товар в магазині одного з міст Німецької Демократичної Республіки грошовими купюрами зразка 1948 року, що на той час уже вийшли з обігу. Під час подальшого розгляду цього інциденту з'ясувалося, що цю купюру він одержав від одного зі своїх ленінградських товаришів і нелегально перевіз через кордон для придбання автомобільних фар³³.

Отже, багатоступенева система відбору гідних кандидатів на виїзд за кордон, створена у Радянському Союзі, діяла не дуже ефективно. Більше того, поступово здійснювалася своєрідна “корозія”, деформація офіційної системи, навколо якої почали формуватися “тіньові” і навіть відверто корупційні практики. Цей процес посилювався у 1970-ті рр., а свого апогею досяг у 1980-х рр., коли масштаби зарубіжного туризму в СРСР досягли “пікових” значень.

За результатами перевірок контролюючих органів, уже на межі 1960–1970-х рр. практично в усіх областях Української РСР було виявлено системні зловживання у сфері оформлення документів на виїзд за кордон. Найбільшого поширення набула практика, коли за рахунок підприємства повністю або частково сплачувалася вартість путівок для осіб, яким не було встановлено таких пільг (наприклад, керівникам підприємств). Адже згідно з постановою Президії ВЦРПС від 13 листопада 1970 р. підприємство могло сплатити не більше 30 % вартості путівки у капіталістичні країни (до 50 % — у соціалістичні країни), причому виключно тим працівникам, які були передовиками виробництва, переможцями соціалістичного змагання або ударниками комуністичної праці³⁴.

Ще одним поширеним порушенням був виїзд у подорож за кордон без оформлення відпустки, з нарахуванням такому туристові заробітної платні або навіть з видачею додаткових премій, компенсацією витрат на відрядження³⁵. За результатами перевірки, проведеної органами народного контролю Української РСР, тільки у 1973 році було виявлено понад 1,4 тис. таких фактів, а загальна сума збитків становила не менш як 158,8 тис. руб.³⁶.

Найпрестижніші туристські путівки до капіталістичних країн або у зарубіжні круїзи нерідко розподілялися відповідальними особами серед “своїх” в обмін за надання тих або інших послуг. Наприклад, рішенням керівни-

ка Відділу радянського туризму за кордон, призначена для сільських трудівників путівка до капіталістичної Франції несподівано розподілялася профспілці працівників торгівлі і отримувалася директором великого універмагу, в якому особа, відповідальна за розподіл путівок, незабаром отримувала можливість купити дефіцитний меблевий гарнітур імпортного виробництва³⁷.

Проте навіть там, де не було відвертої корупції, явно простежувався формалізм, цілком характерний для радянської бюрократичної системи. Наприклад, здійснена у 1973 році перевірка організації зарубіжного туризму в Туркменській РСР показала, що більшість характеристик-рекомендацій на осіб, що вирушали за кордон, мала поверховий характер, іноді складалася лише з 2–3 речень³⁸.

У 1980-ті рр. формалізм і корупція в системі радянського зарубіжного туризму тільки посилювалися, хоча на рівні комісій з виїзду при обкомах КПУ все ж відбувався “відсів” певної частини претендентів, які мали невідповідний моральний стан, або оформили свої документи з порушеннями. Так, протягом 1981–1984 рр. Комісією з питань виїзду Кримського обкому КПУ було знято з розгляду кандидатури 645 осіб, характеристики-рекомендації яких було визнано необ'єктивними. Серед цих осіб, наприклад, був водій автобуса, якого до цього неодноразово карали за здійснення “лівих” рейсів, або майстер будівельно-монтажного управління, з вини якого відбувся випадок виробничого травматизму з важкими наслідками³⁹. Зазвичай про такі факти партійним функціонерам ставало відомо завдяки письмовим “сигналам” пильних колег тих осіб, які рекомендувалися до виїзду за кордон⁴⁰.

Стан видачі дозвільних документів для турпоїздки за кордон у другій половині 1980-х рр. яскраво ілюструють факти, які стали відомі під час розслідування інциденту з неповерненням до Радянського Союзу туриста Н., інженера одного з автосервісних підприємств Львівської області. Здійснюючи круїзну подорож по Балтійському і Північному морях восени 1987 року, він самовільно зійшов на берег у порту Гамбурга (ФРН), після чого не повернувся на борт теплохода. Під час подальшої перевірки було встановлено, що практично усі виїзні документи Н. було оформлено з порушеннями. У медичній довідці, отриманій не за місцем проживання, не було відображе-

но факт недавно отриманої ним черепно-мозкової травми. Автобіографія і характеристика-рекомендація з місця роботи не містила інформації про розлучення та друге одруження Н., неправильно була вказана посада, яку він обіймав на виробництві. Характерно, що за відносно невеликий термін це був третій закордонний круїз радянського інженера — у 1982 р. він вже подорожував по Середземномор'ю, а у 1985 р. — по країнах Південно-Східної Азії⁴¹.

Отже, у питаннях зарубіжного (виїзного) туризму, як і в багатьох інших сферах повсякденного життя радянського суспільства, висока ідеологічна парадигма, що спиралася на адміністративно-командні важелі впливу, суперечила справжнім бажанням та діям громадян СРСР. Вже на рівні підготовки до подорожі, як до небанальної події повсякдення, радянська ідеологія зазвичай витіснялася “на задній план” меркантильним інтересом. Водночас передчуття рідкісної можливості опинитися за кордоном здійснювало потужний вплив на емоційний стан потенційних вояжерів. Відбувалося своєрідне екзистенціальне

випробування, витримати яке могла не кожна радянська людина. Восени 1971 року група трудящих Кримської області прибула до Ленінграда, що був для них початковим пунктом туристської подорожі до Фінляндії. Проте в ленінградському готелі відбувся скандальний інцидент за участю туриста К., хромувальника одного з сімферопольських заводів з більш як 20-літнім трудовим стажем, якому на етапі підготовки до поїздки було дано бездоганну характеристику-рекомендацію. Перебуваючи у стані сильного алкогольного сп'яніння, він влаштував бійку, ображав інших членів групи, “*виказував думку, що у Фінляндії на нього наша [радянська] влада не буде поширюватися, що він має намір продати [хутряну] шапку і поводитиметься так, як йому заманеться*”⁴². У цій ситуації було прийнято рішення про відсторонення К. від подальшої участі у подорожі. Для нього, як і для мільйонів радянських громадян, що ніколи навіть не були кандидатами на здійснення туристської подорожі за кордон, великий світ за межами “однієї постої частини суши” так і залишився “terra incognita”.

Джерела та література

- 1 Дослідження виконано за підтримки Фондації Герди Хенкель (Gerda Henkel Stiftung) (Дюсельдорф, Німеччина), проект AZ 08/SR/10.
- 2 Кузьмин М. С. Деятельность партии и советского государства по развитию международных научных и культурных связей СССР (1917–1932 гг.) / М. С. Кузьмин. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. — С. 32.
- 3 Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). — Ф. Р-9612. — Оп. 1. — Спр. 110. — Арк. 44.
- 4 Архипова Е. П. Некоторые аспекты развития советского выездного туризма в 1980–1991 гг. (на примере туристского обмена с капиталистическими странами) / Е. П. Архипова // Современные проблемы сервиса и туризма. — 2008. — № 1. — С. 36–43.
- 5 Гарбар Г. А. Ідеологічний характер зарубіжного (виїзного) туризму в Миколаївській області 70-х — першої половини 80-х рр. / Г. А. Гарбар // Гуманітарний журнал. — 2005. — № 5. — С. 68–73.
- 6 Gorsuch A. Time Travelers: Soviet Tourism to Eastern Europe / Anne Gorsuch // Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism / eds. A. Gorsuch and D. Koenker. — Ithaca; London: Cornell University press, 2006. — P. 205–226.
- 7 Четырина Н. А. Заграничный туризм в советское время / Н. А. Четырина // Миграция и туризм в России / под ред. Ю. А. Полякова. — М.: МГУС, 2007. — С. 348–355.
- 8 Шевырин С. А. “Проникновение наше по планете особо заметно вдалеке...”: из истории зарубежного туризма в СССР / С. А. Шевырин // Ретроспектива. — 2010. — № 1. — С. 21–27.
- 9 Державний архів в Автономній Республіці Крим (ДААРК). — Ф. П-1. — Оп. 10. — Спр. 237. — Арк. 30.
- 10 Там само. — Спр. 49. — Арк. 164.
- 11 Там само. — Ф. Р-3776. — Оп. 4. — Спр. 72. — Арк. 5–6.
- 12 Там само. — Оп. 1. — Спр. 508. — Арк. 9–10.
- 13 Там само. — Ф. П-1. — Оп. 4. — Спр. 871. — Арк. 1–2.
- 14 Там само. — Ф. Р-3776. — Оп. 4. — Спр. 410. — Арк. 1.
- 15 Там само. — Спр. 25. — Арк. 92.
- 16 Там само. — Спр. 2445. — Арк. 13–14.
- 17 Там само. — Оп. 1. — Спр. 1417. — Арк. 29.

- 18 Основные правила поведения советских граждан, выезжающих за границу [электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.krotov.info/lib_sec/12_1/lub/yanka.htm.
- 19 *Высоцкий В.* Инструкция перед поездкой за рубеж, или Полчаса в месткоме [электронный ресурс] // Режим доступа: <http://vysotskiy.lit-info.ru/vysotskiy/stihi/589.htm>.
- 20 ДААРК. — Ф. Р-3776. — Оп. 4. — Спр. 152. — Арк. 94.
- 21 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). — Ф. 2605. — Оп. 8. — Спр. 9493. — Арк. 183.
- 22 Отдых — это серьезно // Слава Севастополя. — 1984. — 4 февр.
- 23 *Багдасарян В. Э.* Советское зазеркалье. Иностраный туризм в СССР в 1930–1980-е гг. / В. Э. Багдасарян, И. Б. Орлов, Й. Й. Шнайден, А. А. Федулин, К. А. Мазин. — М.: ФОРУМ, 2007. — С. 91.
- 24 ДААРК. — Ф. Р-3776. — Оп. 1. — Спр. 2493. — Арк. 13.
- 25 *Сметанская О.* [Интервью с Андреем Калининим] // Факты и комментарии. — 2006. — 28 июля.
- 26 Див. наприклад: СССР: 100 вопросов и ответов. — М.: Новости, 1980. — 127 с.
- 27 Див. наприклад: ЦДАВО України. — Ф. 2605. — Оп. 9. — Спр. 178. — Арк. 18.
- 28 Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). — Ф. 7. — Оп. 20. — Спр. 2041. — Арк. 21 зв.
- 29 Методические рекомендации в помощь организаторам молодежного туризма. — Алма-Ата, 1983. — С. 39, 52–53.
- 30 ДААРК. — Ф. Р-3776. — Оп. 1. — Спр. 1419. — Арк. 13–13 зв.
- 31 Там само. — Спр. 2445. — Арк. 12.
- 32 Там само.
- 33 ДАРФ. — Ф. Р-9520. — Оп. 1. — Спр. 487. — Арк. 103.
- 34 О порядке предоставления рабочим, направляемым в составе туристских групп за границу, путевок на льготных условиях: Постановление Президиума ВЦСПС от 13 ноября 1970 г. // Сборник действующих постановлений ВЦСПС. — Т. 3. — М.: Профиздат, 1981. — С. 463–464.
- 35 ДААРК. — Ф. Р-3619. — Оп. 4. — Спр. 477. — Арк. 1–2.
- 36 Там само. — Спр. 1059. — Арк. 2.
- 37 Інтерв'ю з колишнім працівником Кримської обласної ради профспілок. Запис зроблений 14 квітня 2008 р. — Особистий архів автора.
- 38 ДАРФ. — Ф. Р-9520. — Оп. 1. — Спр. 1815. — Арк. 22–23.
- 39 ДААРК. — Ф. П-1. — Оп. 9. — Спр. 49. — Арк. 165.
- 40 Там само. — Спр. 186. — Арк. 3.
- 41 ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 3211. — Арк. 20–21, 32.
- 42 ДААРК. — Ф. Р-3776. — Оп. 1. — Спр. 1631. — Арк. 1.

Алексей Попов

Небанальная повседневность: подготовка к турпоездке за границу в Советском Союзе 1950–1980-х гг.

В статье рассмотрен процесс подготовки к туристической поездке за границу в СССР 1950–1980-х гг. на формальном и неформальном уровне, его институциональные основы, а также связанные с ним “теневые” практики. Показано влияние идеологической парадигмы советского выездного туризма на отбор кандидатов для осуществления зарубежных поездок.

Ключевые слова: выездной туризм, СССР, зарубежная поездка, туристическая путевка, идеология, “теневая” экономика, коррупция.

Oleksiy Popov

Unbanal every day life: preparation to the tourist tour abroad in the Soviet Union in the 1950s-1980s.

In the article the author analyses the process of preparation to the tourist trip abroad in the USSR in 1950–1980th at formal and informal level, his institutional bases and “shadow” practices related to it. Influence of ideological paradigm of soviet departure tourism on the selection of candidates going to foreign tour is showed.

Key words: departure tourism, the USSR, foreign trip, tourist voucher, ideology, “shadow” economy, corruption.